

Posudek disertační práce Lucie Baloušové: Kritická místa výuky syntaxe v 7. ročníku základní školy

Téma předložené disertační práce je mimořádně aktuální. Začleňuje se do kontextu didaktiky českého jazyka a koncentruje se na problematiku syntaktického učiva. Autorka v abstraktu výstižně charakterizuje naléhavost tématu: konstatuje, že problematika výuky syntaxe „*již řadu let rezonuje jak mezi lingvodidaktiky, tak mezi učiteli*“. Na základě monitorování pedagogické praxe, ale i na základě výuky na vysoké škole s tímto názorem zcela souhlasím a mohu potvrdit, že výuka syntaxe přináší četné problémy žákům / studentům i pedagogům. Prvním se často nedají proniknout do podstaty formálních a sémantických syntaktických vztahů a postrádají smysl učiva – nevidí jeho přínos pro praxi, druzí většinou těžce hledají vhodné metody výuky. Proto je třeba ocenit, že v této situaci přichází autorka s prací, která se zaměřuje převážně na problémová místa, v autorčině terminologii *kritická místa*, ve výuce syntaxe.

L. Baloušová si je vědoma, že chce-li přispět ke zkvalitnění výuky syntaxe, musí svoji práci založit na výzkumu, jehož cílem bude diagnostika zmíněných kritických míst, tedy takových, v nichž často selhávají nejen žáci, ale i učitelé. Jedná o jevy, o jejichž výkladu se často přou i didaktikové; jejich lingvistické pojetí není zcela jednoznačné, což dokládají vybrané publikace, převážně mluvnice, které jsou v disertaci zmiňovány. Autorka si je dobře vědoma, že problémy se týkají různých aktérů vzdělávacího procesu, že je tedy třeba na ně nazírat ve vzájemných souvislostech. To je patrné již z teoretické části práce, kde postupně popisuje zastoupení a pojetí syntaktického učiva v RVP, dále v didaktických publikacích a v domácí i zahraniční odborné lingvistické literatuře.

Empirická část disertace dává nahlédnout do pojetí syntaxe z pozice autorů učebnic a učitelů; je zde popsáno syntaktické učivo ve vybraných učebnicích a představeny úryvky autentických vyučovacích hodin. Ty považujeme za jádro výzkumu. Autorka pořídila celkem záznamy 39 vyučovacích hodin, na nichž se podílelo 9 vyučujících. V práci je přepsáno 29 ukázek, které autorka vybrala, aby představila kritická místa výuky syntaxe, a 5 ukázek, které představují příklady dobré výuky. Kritická místa jsou kategorizována podle typu nedostatků; klasifikační kritéria jsou představena ještě před přehledem ukázek. Vzhledem k tomu, že autorka představuje kvalitativní výzkum, tento výzkumný vzorek analyzovaných vyučovacích hodin považují za vyhovující. Sama L. Baloušová se zamýšlí nad reprezentativností tohoto vzorku (stov. s. 35) a vidí v něm limitující faktor. Domnívám se, že v této části výzkumu jsou její obavy zbytečné.

Cílem disertační práce není jen popis kritických míst, ale snaha o jejich eliminaci, slovy autorky: „*sekundárním cílem bylo přispět k optimalizaci výuky syntaxe na druhém stupni základních škol*“ (s. 80). K tomu L. Baloušová směřuje prostřednictvím ukázek, které považuje za příklady dobré praxe, a popisem vyučovací hodiny, jež je ukázkou její vlastní výuky syntaxe vedené s respektem k praktickým komunikačním potřebám žáků. Komunikačně-funkční přístup je podle autorky klíčovou orientací, která povede k zefektivnění výuky syntaxe. Právě tento přístup vychází z moderních didaktických koncepcí výuky mateřského jazyka. Jsou mu věnovány současné didaktické publikace, o něž se autorka opírá, viz např. monografie S. Štěpánka a kol. (2016, 2017, 2020), a na nichž jsou založena teoretická východiska práce.

Autorka se v celé práci soustředí výhradně na syntaktické učivo, které je zařazeno do výuky v 7. ročníku. Toto rozhodnutí se opírá o její zjištění, že těžiště syntaktické výuky je v 7. ročníku ZŠ. Pokud by tomu tak opravdu bylo, je toto začlenění na učebnice českého jazyka pro 7. ročník ZŠ a monitorování výuky v tomto ročníku oprávněné. Zaměříme-li se také na učebnice jiných nakladatelství než těch, které jsou zařazeny do výběru, zjistíme, že situace není zcela jednoznačná. Např. učebnice českého jazyka nakladatelství Jnan autorského kolektivu vedeného O. Uličným mají situováno těžiště syntaktické výuky do 6. ročníku; zde jsou tématem včetně členy a souvětí, celkem je problematice věnováno 20 stran textu. V 7. ročníku je tématem jen souvětí, celkem je problematice věnováno 14 stran textu. Domnívám se, že by bylo třeba

zvázat konkrétní výběr učebnic a sestavit skutečně reprezentativní vzorek. Kritérium výběru je v práci uvedeno jen velmi vágně, v poznámce 9 autorka uvádí: „*Analýze jsme podrobili v současnosti používané učebnice českého jazyka pro 7. ročník základní školy...*“ (s. 30). V této poznámce navíc dochází k nesouladu vyjmenovaných učebnic s výčtem, který je v bezprostředně předcházejícím textu. Je tu uvedeno, že bude analyzována učebnice *Hravá čeština 7* (Křivancová a kol., 2017), ta ovšem výše zmíněná není a v textu se s ní dále nepracuje. Myslím, že je to škoda, neboť tato učebnice nakladatelství Taktik staví výuku gramatiky na komunikačních principech. Na rozdíl od počtu nahrávek vyučovacích hodin výběr učebnic považují za jisté limitující místo. Analýze učebnic je také věnováno výrazně méně prostoru než analýzám ukázek vyučovacích hodin – necelých 7 stran textu. Uvítala bych, kdyby v průběhu obhajoby autorka svůj přístup k výběru učebnic a zaměření na 7. ročník explicitně zdůvodnila.

Ocenění si zaslouží autorčino zdůrazňování potřeby přistupovat k výuce syntaxe z hlediska rozvíjení komunikační kompetence a usouvztažnění syntaktického učiva s adekvátní realizací komunikačních záměrů. To odpovídá již zmíněnému komunikačně-funkčnímu principu. L. Baloušová směřuje v souladu s didaktickými trendy: „*k rozvíjení komunikační kompetence žáka, který by měl být schopen vědomělého výběru jazykových prostředků tak, aby docílil svého komunikačního záměru. Tento výběr by měl být adekvátní vzhledem ke komunikační situaci, v níž se žák nachází. Proto jsme se v disertačním výzkumu zaměřili na výuku syntaxe, která v tomto ohledu hraje klíčovou roli*“ (srov. abstrakt).

Zaměřím-li se na relevanci stanovených cílů disertace a na způsob jejího dosažení, je zřejmé, že doktorandka usiluje hlavně o naplnění komunikačně-funkčních cílů výuky syntaxe, viz výše. Explicitní formulaci cíle výzkumu nacházíme na začátku empirické části práce: „*Primárním cílem disertační práce je analyzovat kritická místa výuky syntaxe v 7. ročníku základní školy a stanovit příčiny těchto kritických míst. Současně si klademe sekundární cíl navrhnout alteraci k vybranému kritickému místu, čímž bychom rádi přispěli k optimalizaci podmínek výuky syntaxe v 7. ročníku základní školy*“ (s. 29). Jakých cílů autorka dosáhla, se dozvídáme až v samotném závěru práce, který sumarizuje dílčí zjištění, jež se skrývají na různých místech empirické části.

Práci by výrazně prospělo, kdyby autorka svá zjištění formulovala zevrubněji, přehledněji a jednoznačněji. To se týká zejména analýz učebnic, kde zůstává většinou jen v rovině popisných konstatování. Příkladem by kol. Baloušové mohly být poměrně početné diplomové práce, které se z různých hledisek zabývají analýzami učebnic. Např. diplomová práce N. Šimkové (Šimková, N.: *Komparativní analýza učebnic pro 2. stupeň ZŠ se zaměřením na syntaktické učivo*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, 2019), se rovněž zaměřuje na problematiku zpracování učiva syntaxe v učebnicích, navíc komparuje učebnice pro všechny ročníky ZŠ, vybírá řady učebnic českého jazyka z nakladatelství: Fraus, SPN a Alter (podobně jako N. B.) a také je pro ni klíčový zřetel ke komunikačním funkcím ve výuce syntaxe.

Na základě představené analýzy ukázek vyučovacích hodin můžeme konstatovat, že autorka diagnostikovala konkrétní klíčové problémy výuky vybraného syntaktického učiva. Z hlediska jejich možného odstranění je nepochybně přínosná kategorizace těchto problémových míst. Zde je na místě určitá tolerance k nejednoznačnosti klasifikačních kritérií – té si je ostatně autorka vědoma.

Rezervy práce patříuji hlavně v konkrétním návrhu „*optimalizace podmínek výuky syntaxe v 7. ročníku základní školy*“, což je, slovy autorky, *sekundární cíl* práce. Považuji ho za velmi ambiciózní, avšak koncepce práce nabízí potenciál k jeho dosažení. Je na škodu, že se autorce jak z teoretického podloží, tak z představených analýz nepodařilo dospět ke konkrétním návrhům řešení popsaných problémů. Příklady dobré praxe jsou cennými ukázkami, ale nejsou systémovým řešením problémů. Za hodnotnou považuji ukázkou autorčiny výuky. Ta je metodicky zpracovaná, vychází vsříic zájmům žáků a naplňuje komunikačně-funkční

principy výuky. Souhlasím s autorčiným konstatováním: „*Využili jsme tak autentický a živý materiál, na němž jsme ukázali nejen významové (sémantické) a funkční hledisko příslovečného určení místa a času, ale i jeho komunikační přesah*“ (s. 105). Bohužel jde jen o příklad výuky jednoho větného členu, byť je nepochybně inspirativní. Bylo by žádoucí, aby autorka buď představila více ukázek, které by ukázaly způsoby řešení dalších kritických míst, anebo aby syntetizovala výsledky svých analýz formou obecnějších didaktických principů výuky syntaxe.

Co se týká metod použitých v disertační práci, mohu konstatovat, že odpovídají nárokům kvalitativního výzkumu. Autorka v práci vyčlenila jednu samostatnou kapitolu věnovanou metodologii výzkumu. Některé její části vycházejí z jejího již publikovaného příspěvku, což dokládá autorčin dlouhodobější zájem o výzkumné téma a o architekturu výzkumu. V souvislosti s touto částí pochybuji jen o reprezentativnosti výběru analyzovaných učebnic, což jsem uvedla již výše.

Na práci kladně hodnotím důraz na integraci všech tří složek předmětu český jazyk a literatur, k níž lze směřovat prostřednictvím komunikačně orientované výuky syntaxe. Zásadní jsou také dialogické metody výuky, které autorka na několika místech zdůrazňuje. Ty mohou významně přispět k naplnění komunikačně-funkčního kritéria, což autorka ilustruje prostřednictvím odkazů na klíčové práce o dialogických metodách výuky, viz hlavně publikace Z. Šalamounové. Také je třeba vyzdvihnout v rámci výběru zahraničních inspirací polskou koncepci *To lubię!* Uvítala bych, kdyby se L. Baloušová v průběhu obhajoby vyjádřila k jejímu možnému přínosu pro výuku syntaxe. Rovněž bych byla ráda, kdyby autorka zdůvodnila výběr mluvnice, které stručně zmiňuje v teoretické části práce a jimž se také věnuje i v empirické části v souvislosti se získáváním a analýzou dat.

Co se týká kompozice práce mám výhradu k absenci úvodu práce. Ten do určité míry nahrazuje abstrakt, který je poměrně rozsáhlý a některými informacemi překračuje tradiční pojetí abstraktu disertačních prací.

Seznam odborné literatury, z níž autorka čerpá, je rozsáhlý, vybrané publikace jsou z hlediska tématu disertace reprezentativní. Doporučovala bych oddělit odbornou literaturu od analyzovaných učebnic. Takový postup by byl vstřícnější ke čtenáři práce, zejména k potenciálním hlavním adresátům – studentům a učitelům.

Po pravopisné, stylistické a stylizační stránce je práce kvalitní, obsahuje jen drobné typografické a formulační neobratnosti, např. nedůslednosti v pořadí čísla poznámky a interpunkčního znaménka či ojedinělé defektní formulace typu: „*Na začátku hodiny jsme se žáků zeptali na následující otázky...*“ (s. 96).

Byla bych ráda, kdyby se doktorandka v průběhu obhajoby, kromě výše uvedených pobídek, vyslovila k problematice využití žákovských prekonceptů při výuce syntaxe. Práci předkládá na pracovišti, které má za sebou významný výzkum v této oblasti, tak by bylo vhodné, kdyby se zamyslela nad jeho možným využitím ve své práci.

Závěrem konstatuji, že přes výše uvedené kritické připomínky považuji předloženou práci za inspirativní. Podle mého posouzení disertační práce Lucie Baloušové splňuje podmínky kladené na tento typ prací, a proto ji doporučuji k obhajobě.

V Praze 5. 5. 2024

doc. PhDr. Jasna Pacovská, CSc.

